G. I. BRĂTIANU
PROFESOR LA UNIVERSITĂTEA DIN IAȘI

TEORII NOUĂ

IN INVĂȚĂMÂNTUL ISTORIEI

CU PRILEJUL UNUI STUDIU
AL DOMNULUI ST. ZELETIN

IAȘI
INSTITUT. DE ARTE GRAFICE „VIAȚA ROMÂNEASCĂ" S. A.
1926

www.dacoromanica.ro

G. I. BRĂTIANU
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAŞI

TEORII NOUĂ

IN INVĂŢĂMÂNTUL ISTORIEI

CU PRILEJUL UNUI STUDIU
AL DOMNULUI ST. ZELETIN

IAŞI
INSTITUT. DE ARTE GRAFICE „VIAŢA ROMÂNEASCĂ" S. A
1926

.C-da 902

www.dacoromanica.ro

Teorii nouă în învăţământul istoriei

Congresul general al profesorilor de istorie care s'a întrunit anul trecut la Bucureşti a dat prilej D-lui Zeletin să concretizeze într'un studiu recent anumite tendinţe de reorganizare a învăţământului istoric [1]. Este, cum o spune şi titlul, „o expunere de principii în vederea întocmirii unui curs de istorie socială universală". Concepţiuni sintetice îndrăzneţe şi nouă dau un deosebit interes lucrării învăţatului sociolog. Fireşte, e vorba de o „istorie sociologizată", un nou criteriu în alegerea faptelor aduce şi o nouă „împărţire a materialului istoric". În fine, trecând dela teorie la practică, autorul consideră istoria socială ca obiect de învăţământ", alcătuind chiar un program aproape complect pentru noua orientare a cursului secundar. De fapt Dl. Zeletin urmăreşte două scopuri, cari rezultă de-opotrivă de limpede din interesanta D-sale expunere: se afirmă, teoretic, necesitatea unei regrupări totale a valorilor admise în învăţământul istoric de până acum—Germanul ar spune „*eine Umwertung der Werte*"—pentru a se ajunge de-ocamdată, practic, la un compromis între istoria socială şi vechea istorie politică", de oarece se constată, foarte cuminte, că ar fi greu să rupem imediat cu o tradiţie îndelungată. E un proces de modificare a tendinţelor generale, în vederea unei reforme radicale de mai târziu. In urmărirea acestui scop îndoit, studiul D-sale trebuie să dea loc la două serii de observaţii şi de comentarii: unele vor privi introducerea, principiile pe cari se reazămă întregul program de reformă, iar altele vor avea în vedere aplicarea practică a acestor teorii, laturea pedagogică a chestiunii. Ar fi de dorit ca acea „conlucrare colectivă la care autorul face apel în scrisoarea ce-i însoţeşte broşura, să se producă într'un răstimp cât de scurt, ca să putem avea în această privinţă, o adevărată colaborare a competinţelor. S'ar putea recurge chiar la procedeul ziaristic al

1) *Istoria socială*, Bucureşti, Ed. Revistei „Pagini agrare şi sociale", 24 p. 8-o.

www.dacoromanica.ro

„anchetei", devenit azi curent în Apus şi pentru chestiunile ştiinţifice la ordinea zilei [1]. In aşteptarea acestei critici care promite a fi deosebit de interesantă, voi înşira aci unele obiecţiuni pe cari mi le aduce în minte o citire atentă a studiului D-lui Zeletin. Ar fi de dorit ca cei mai competenţi în această materie, printr'o experienţă mai îndelungată a învăţământului, să-şi dezvolte şi ei argumentele şi să înlocuiască astfel „năzuinţele" prea vagi printr'un program precis şi bine stabilit.

I

GENERALITĂŢI

Cum e şi logic, va trebui să începem cu premisele autorului. Intr'adevăr, D-sa ţine să stabilească dela început ce este istoria socială. Constatând că în cursul veacului al XIX-lea, *istorismul*, noţiunea de *geneză cauzală*, s'a introdus în toate ştiinţele, crede că ar trebui în sfârşit să-şi găsească locul şi în istorie, care trebuie „plămădită în spiritul istorismului" devenind astfel o „ştiinţă a cauzalităţii istorice". Această stiinţă va lăsa la o parte individualul, preocupare învechită a „istoriei tradiţionale cronologice" spre a se ocupa numai cu socialul, cu marile curente colective, singurele vrednice de-a fi luate în seamă. Concluzie necesară şi imperioasă : *istoria socială este cu desăvârşire anonimă* (p. 8). Doar „ca simplu decor" se admit „figurile reprezentative ale epocei". Dacă istoria astfel înţeleasă va pierde din farmec şi din pitoresc, această pierdere va fi cu prisosinţă răsplătită prin „mulţumirea unei adânci nevoi ştiinţifice, a nevoiei de cauzalitate".

Până acum nu putem decât să recunoaştem că autorul nu se depărtează de curentul actual al istoriografiei. Cel mult ne vom permite să observăm că aceste dorinţe s'au exprimat de mult şi că, în istoriografia generală, şi-au căpătat de mult deplina izbândă. Incă din secolul al XVIII-lea—veacul raţiunii atât de antipatic D-lui Zeletin—şcoala istorică a lui Voltaire făcuse loc preocupărilor economice şi sociale, cari dau o deosebită valoare unei lucrări cum e, de pildă, „*Le siècle de Louis XIV*" [2].

Iar pentru veacul trecut, ajunge să amintim pe Fustel de Coulanges şi întreaga şcoală economică ce purcede dela Wilhelm Ro-

1) Ne gândim, de pildă, la ancheta întreprinsă anul trecut, în Belgia, de revista „Le Flambeau", cu prilejul reformei bacalaureatului.

3) E. Fueter, *Geschichte der neueren Historiographie*, München 1911, p. 338.

www.dacoromanica.ro

scher [1]) ca să ne convingem că o istorie care să se ocupe de „curente colective" e de mult înfăptuită.

Invăţământul nostru secundar a rămas oare aşa de mult în urmă ca să fie nevoie să i se se înfăţişeze ca o dorinţă de reformă, ceeace în Apus e consacrat de experienţa mai multor generaţii de învăţaţi ?

Dar Dl. Zeletin nu se opreşte aici. D-sa stabileşte o „deosebire ştiinţifică fundamentală" între istoria tradiţională şi cea socială: „cea dintăi se ocupă cu fapte unice, cea din urmă cu fapte reversibile". Nu fapte individuale, cari nu se mai întorc în timp, ci fapte clasificate, „fenomene ce se reproduc de îndată ce apar cauzele lor". Acesta trebuie să fie scopul esenţial al noilor tendinţe: vom avea astfel în expunerea sistematizată a trecutului omenirii, un număr oarecare de cauze cari vor produce întotdeauna efecte identice, nu o înşirare fără rost de fapte, izolate, săvârşite—şi aceasta îl doare pe eminentul sociolog—de oameni în situaţii înalte, „cu singurul merit că ş'au dat osteneala de a se naşte". Din punct de vedere ştiinţific, se impune o clasificare a faptelor, o caracterizare a unor fenomene ce se repetă periodic. Din punct de vedere educativ, trebuie să arătăm „că toţi cei cari au jucat un rol în societate, sunt oameni ai meritului şi muncii lor personale".

Mărturisim că vom urma cu greu pe D-l Zeletin pe un teren atât de lunecos. Ce-i drept, definiţiunile cele mai curente dau astăzi faptului istoric o valoare socială. Dar a-i nega ori-ce individualitate, în timp şi în spaţiu, a susţine că indiferent de împrejurări şi de mediu, fenomenul istoric se repetă invariabil, cu rigoarea unei legi fizice, înseamnă a aşeza în mod cu totul arbitrar istoria printre ştiinţele naturale. Tendinţa de-a considera astfel trecutul omenirii există în istoriografia recentă : în Germania, Otto Seeck a dat monumentalei sale „Istorii a prăbuşirii lumei antice" [2]) un colorit darwinist accentuat. Intre alte rezultate ciudate, a ajuns la concluzia că măcelurile în massă au sporit vitalitatea poporului evreiesc, deoarece la cei rămaşi s'au dezvoltat, prin această selecţiune forţată, calităţi pe cari le-au transmis urmaşilor într'o mai largă măsură. In lumea greco-romană, dimpotrivă, tirania imperială urmărea „nimicirea celor mai buni",—*die Ausrottung der Besten*—ceeace ar explica scăderea progresivă a nivelului acestei societăţi şi peirea civi-

1) V. lecţia mea de deschidere *„Concepţiunea actuală a istoriei mediev ale"*, Bucureşti 1924 p. 29. Cf. darea de seamă a studiului D-lui Zeletin de D-l M. Ralea în *Viaţa Românească*, Ianuarie 1926.

2) *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, Berlin 1896 sq.

www.dacoromanica.ro

lizaţiei lipsite de elementele cele mai capabile de-a o susţine [1]. Concepţiuni interesante, fără îndoială, dar cari simplifică excesiv procesul istoric: nesfârşita complexitate a acţiunilor omeneşti nu se poate reduce la aplicarea mecanică a câtor-va principii nestrămutate. De-altfel, spre a nu lungi prea mult o discuţie care ar umple volume întregi, ajunge să amintim D-lui Zeletin controversa foarte interesantă care a avut loc în Italia acum câţi-va ani şi ale cării rezultate se găsesc retipărite în recentul volum al lui Gioacchino Volpe: „Evul Mediu Italian" [2]. Un distins economist şi sociolog, Gino Arias, publicase o voluminoasă lucrare asupra „Sistemului constituţiei economice şi sociale italiene în vremea comunelor" [3]). Chiar dela început, Arias proclamase sus şi tare că „cel dintâi şi cel mai de seamă al postulatelor ştiinţifice" e că ştiinţa naturei e cea mai firească introducere în studiul societăţii omeneşti, şi că acesta nu cuprinde decât tot o serie de fenomene naturale—supuse deci aceloraşi legi. Economistul mersese însă mai departe, considerând faptele istorice ca nişte valori permanente; ajunsese să reducă totul la un sistem de ecuaţii, însemnând de pildă cu R „răscoala muncitorimii din Flandra" şi cu T „tumultul florentin" [4]).

Impotriva acestii „algebrizări" excesive, s'a ridicat Volpe printr'o serie de critici documentate, în care arăta până la evidenţă la ce rezultate absurde poate duce această concepţiune şi ce deformare a izvoarelor era necesară ca să se ajungă la astfel de concluzii. Evident, repetiţia la infinit a aceluiaş ciclu de fapte poate da loc la puternice efecte literare: această idee a inspirat lui Anatole France paginile de filozofie pesimistă cari încheie romanul său alegoric „l'Ile des Pingouins". Nu-i desigur lipsită de măreţie această întoarcere neîntreruptă şi implacabilă a roţii destinului: dar ca argument ştiinţific, teoria nu poate depăşi limitele unei încercări interesante dar neizbutite. A turna realitatea veşnic schimbătoare în formele rigide a câtor-va „fapte tipice" invariabile, nu-i oare o siluire arbitrară a materiei istorice? Căci atunci înseamnă să alegem din acest material numai ceeace convine tezei pe care o susţinem—metodă ce convine mai degrabă avocatului decât istoricului. Ştiam că istoricul trebuie dimpotrivă, din cercetarea amănunţită a izvoarelor, *fără idei preconcepute*, fără *scop prealabil*, să reconstitue legătura dintre fapte, să găsească firul evoluţiei—nu însă

1) *Ibid.*, I; pp, 285, 498.
2) *Medio Evo Italiano*, Bologna 1923.
3) *Il sistemo della costitu.ione economica e sociale italiana nel'età dei comuni* Torino—Roma 1905.
4) *Ibid* p. 122

www.dacoromanica.ro

să întinză firul dela început şi să lipească faptele de el, cu mai mult sau mai puţin talent. Căci mai este şi acest scop neînsemnat al studiilor noastre: căutarea adevărului, înţelegerea trecutului.

Şi în lumina acestei consideraţiuni învechite, vom cuteza să ne opunem şi punctului de vedere educativ al D-lui Zeletin. Desigur evoluţia democratică a societăţii moderne face ca fiecare să fie „obligat să-şi plămădească soarta proprie prin munca proprie". Nimic mai firesc decât ca să întărim acest principiu, să-l afirmăm în prezent şi să-l întărim în viitor. De ce însă să-l impunem trecutului care a trăit în alte împrejurări şi cu alte concepţiuni? Un Frideric cel Mare, pe care Dl. Zeletin îl admite ca „figură reprezentativă", ar fi fost ce a fost numai prin „merite şi muncă personală"? Sau a intervenit tradiţia, situaţia de moştenitor al tronului, care a constrâns pe tânărul protector al artelor şi al literaturii să înveţe greaua „meserie de rege", care a făcut dintr'însul, cu de-asila, una din marile figuri politice şi militare ale secolului al XVIII-lea? Inclinaţiunile personale ar fi făcut din el un mare duce de Weimar, înconjurat de artişti şi de poeţi; dar voinţa brutală a regelui-sergent a ştiut să pregătească, silindu-l să se iniţieze în treburile statului, pe învingătorul dela Rossbach şi Leuthen [1]). Astăzi, fireşte, alianţele dinastice nu mai determină exclusiv politice statelor; au fost însă secole îndelungate în cari ele au determinat în chip hotărâtor însăşi formaţiunea şi întinderea lor: iar a ascunde aceste realităţi ale trecutului, sub orice pretext, fie el educativ sau de ori-ce altă natură, înseamnă a nesocoti adevărul istoric. Nu i se pare D-lui Zeletin că *aceasta* ar fi, ca să întrebuinţăm propriile sale cuvinte „din punct de vedere ştiinţific. o eresie; iar din punct de vedere educativ o intolerabilă anomalie?" Istoricul trebuie tocmai să se iniţieze în atmosfera trecutului, să *înţeleagă* şi să *explice*, nu să osândească pe oamenii de-atunci în lumina împrejurărilor de astăzi. Căci cine îi poate spune cum îl va judeca pe el însuşi viitorul ce nu-l cunoaşte?

Desigur, nimeni nu înţelege astăzi istoria ca o înşirare fără rost de fapte, fără legătură între ele: metoda comparativă a dat rezultatele cele mai bune, ajutându-ne să înţelegem anumite fenomene cu ajutorul altora asemănătoare, deşi altfel aşezate în spaţiu sau în timp. Dar totdeauna va trebui să ţinem seamă de faptul că asemănător nu înseamnă identic. Sunt atâtea elemente imponderabile în desfăşurarea întâmplărilor omeneşti, atâtea înrâuriri ale mediului, ale unor împrejurări ce scapă şi celui mai

1) Cf. E. Lavisse, *La jeunesse du grand Frédéric*, Paris 1891, p. 226.

www.dacoromanica.ro

atent cercetător, că fapte cari par la prima vedere identice pot fi adânc deosebite prin rezultate şi urmări.

Tot astfel ne poate înşela asemănarea dintre instituţii: apropiate uneori prin forma exterioară, ele sunt adesea de o natură cu totul diferită—spiritul care le-a conceput nu-i acelaş.

Aceasta de-altfel apare cu o preciziune tipică în partea a doua a lucrării D-lui Zeletin, în care se încearcă o nouă „împărţire a materialului istoric".

II

O NOUĂ IMPĂRŢIRE A MATERIALULUI ISTORIC?

Intr'adevăr, întemeiat pe principiile ce le-am expus, călăuzit de metoda indicată în introducere, autorul încearcă „a pune ordine în haosul materialului istoric". Programul e simplu: se vor reduce fazele de dezvoltare istorică la câte-va forme tipice, iar apoi se vor localiza în timp aceste faze [1]). După ce se lasă la o parte societatea primitivă, care priveşte mai mult pe etnografi şi pe cercetătorii preistoriei, se consideră numai „societăţile teritoriale. împărţite în clase soçiale". Şi aci criteriul de împărţire e uşor de găsit: după forma de avuţie a clasei stăpânitoare. După cum aceasta îşi va întemeia bogăţia pe moşii sau pe numerar, vom avea „societăţi agrare, aristocratice, privilegiate sau—cu un nume european generalizat—medievale" ori dimpotrivă „societăţi burgheze, plutocratice, liberale, democratice". Schema dezvoltării istorice a omenirii se poate rezuma astfel în câte-va cuvinte: a) faze agrare, b) faze de tranziţie dela societăţi agrare la societăţi plutocratice, c) faze plutocratice d) faze de tranziţie dela societăţi plutocratice la societăţi agrare". Ciclul, bine-înţeles, se poate astfel repeta la infinit. Exemplele se găsesc lesne: într'o regiune „închisă dela orice atingere cu regiunile învecinate" cum e China, structura agrară aristocratică „poate dura milenii". Când însă pătrund într'o ţară „străinii, purtători de bani şi mărfuri" această stare „intră în dezagregare, îndreptându-se spre plutocraţie": cazul Greciei din secolul VII în. de Hr., al Europei dela Renaştere înainte, al României, după 1829 [2]). Ridicaţi elementul de susţinere al acestii societăţi—banul: totul se va prăbuşi pentru a se desface „în organizaţii agrare regionale: pilda tipică o dă impe-

1) p. 11.

2) După tratatul de Andrianopol, care deschide negoţului internaţional porturile dunărene.

www.dacoromanica.ro

riul roman, cel din Apus ca şi cel din Răsărit". Am urmat aproape cuvânt cu cuvânt textul D-lui Zeletin, căruia nu i se pot tăgădui în nici un caz logica concepţiunii şi claritatea expunerii.

In lumina acestei clasificări, se face pe urmă şi o determinare a seriei continue a perioadelor istorice. In viaţa poporului grec se distinge o fază agrară ce se întinde între apusul civilizaţiei miceniene şi veacul VIII—VII in de Hr. De-aci începe faza de tranziţie către plutocraţie, care duce în chip firesc la expansiune: cucerirea Orientului, şi la strămutarea centrului de civilizaţie elină la gurile Nilului. După lucrările lui Salvioli, se disting aceleaşi faze în viaţa poporului roman: revoluţiile agrare înseamnă tocmai tranziţia spre regimul plutocratic al sfârşitului republicei şi al imperiului. Dar şi aci, plutocraţia consumă şi risipeşte: moneda se scurge spre Orient; lipsind provinciile de numerar; şi astfel întreaga organizaţie a imperiului se disolva „în grupuri agrare regionale", a căror statornicire deplina e realizată de-abia în veacul al IX-lea după Hr. Iar „din veacul IX până în veacul XIV, înfloreşte o societate agrară, care a dus până la cea mai înaltă treaptă putinţile de desvoltare ale vieţii sociale rurale". Se stabileşte de-altfel în modul cel mai categoric această echivalenţă: *„ori-ce societate agrară, oriunde şi oricând se întâlneşte, este denumită medievală"*, admiţându-se pentru acest termen şi un înţeles pejorativ. Să însemnăm cu toată grija această axiomă: e una din pietrele de temelie ale edificiului ridicat cu atâta autoritate de învăţatul sociolog.

Asistăm pe urmă la dezagregarea societăţii agrare medievale prin contactul comercial cu Orientul (în urma cruciatelor). Renaşterea, care se manifestează „în chip vulcanic" în sec. XV—XVI, nu-i alt-ceva de cât faza tipică de tranziţie dela agrarianism la plutocraţie. In Anglia. autorul consideră încheiată această fază la sfârşitul veacului XVII, când stăpâneşte plutocraţia. Pe continent, D-sa vede plutocraţia întărindu-se „în sânul constituţiei agrare pe care la sfarşitul veacului XVIII o sfarmă pe cale revoluţionară. Cu veacul XIX se întronează şi pe continent domnia plutocraţiei, care conduce azi destinele Europei".

Desigur că Bossuet s'ar minuna de această replică la «discursul asupra istoriei universale», pe care n'o prevăzuse; nimeni însă nu poate tăgădui îndrăzneala şi lărgimea acestor vederi generale. A relua chestiunea dela capăt ar lungi peste măsură această discuţie, Ne vom mărgini să analizăm unul din punctele expunerii D-lui Zeletin, acel care priveşte societatea medievală. Judecând după chipul în care D-sa o fixează în timp (sec. IX

www.dacoromanica.ro

—sec. XIV), rezultă în mod evident că se înţelege acea societate caracterizată prin regimul feudal: într'adevăr acest regim s'a desvoltat mai mult în Apus tocmai în veacul al IX-lea, ca să ajungă la apogeu în sec, X—XII: către sfârşitul veacului XIII şi în cursul secolului al XIV-lea reapare tot mai puternic în Occidentul Europei ideia de stat centralizat, care va pune capăt dezvoltărei acestui regim de stăpânire şi cârmuire.

Dacă regimul agrar tipic e cel medieval european dintre sec. IX—XIV, e deci dela sine înţeles că regim agrar inseamnă regim feudal.

Tocmai aci însă se înşeală eruditul reformator. In lecţia sa de deschidere dela Şcoala de Inalte Studii din Paris, acum cinci ani, Dl. Ferdinand Lot, care e desigur astăzi unul din cei mai buni cunoscători ai istoriei medievale, a pus în evidenţă faptul că prea adesea se confundă regim *feudal* şi regim *domanial*. Caracteristica feudalismului nu-i legătura dintre om şi pământ. Concesiunea unei bucăţi de pământ ţăranului care o munceşte, în schimbul unei anumite redevenţe, e un sistem de exploatare care determină relaţiile dintre proprietarul moşiei şi muncitorul agricol încă din perioada «plutocratică» a Antichităţii.

In această privinţă sunt clasice studiile lui Rostovtzev asupra colonatului [1]: colonii «inquilini» sunt cei care locuesc pe *fundus*, pe moşie; iar ţăranii cari îşi au casele proprii şi cari iau în arendă părţi ale domeniilor imperiale sunt aşa zişii *proximi quique possessores* [2]. Iar dacă e vorba de pământuri date cu obligaţiuni de serviciu militar, găsim în Egipetul Ptolemeilor pe aşa-zişii *cleruhi*, lefegii stabiliţi pe anumite moşii, ale căror venituri le aparţin în schimbul serviciului ce-l datoresc armatei regale: nomul Arsinoe — actualul Faium — era plin de astfel de aşezări. [3]) Seamană în orecare măsură cu coloniile militare pe cari Alexandru I le aşezase în Rusia de miază-zi, la începutul veacului al XIX-lea, sau cu aşezările de grăniceri pe cari guvernul austriac le înfiinţase în vremea Mariei Tereze pe marginile Bosniei şi ale Serbiei. In aceste relaţiuni dintre om şi moşie, în scop de exploatare agricolă sau de apărare militară, nu e nimic specific medieval; ele sunt în mare măsură, ca şi întreaga tehnică a agriculturii din această vreme, o moştenire a unor stări de lucruri mai vechi.

Regimul feudal, aşa cum îl înţelegem aici, priveşte relaţiu-

1) *Studien zur Geschichte des römischen Kolonats*, Leipzig1910.
2) Dopsch. *Die Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung* Leipzig 1923, I p. 224.
3) Preisigke, *Antikes Leben nach den ägyptischen Papyri*, Leipzig 1916, p. 20 21.

www.dacoromanica.ro

nile dintre nobili, legăturile personale dintre suzeran şi vasal, şi faptul acesta era bine cunoscut de oamenii Revoluţiei franceze. In acest înţeles are dreptate Dl. Calmette, când, în recenta sa lucrare asupra societăţei feudale, constată că «în ultima analiză feudalitatea rezultă, din punct de vedere social dintr'o dezmembrare a proprietăţii, iar din punct de vedere politic, dintr'o dezmembrare a suveranităţii». [1]) Caracteristică e vasalitatea care înlocuieşte funcţionarismul Antichităţii, care apare tuturor contimporanilor ca o nevoie obştească, aşa de imperioasă că e susţinută şi desvoltată ca un *instrumentum regni*, de însăşi regalitatea carolingiană [2]). Ceeace determină evoluţia acestui aşezământ nu e numaidecât precumpănirea vieţii rurale, ci nevoia militară de călărime, singura armă hotărâtoare în noua stare de lucruri. Incă din ultimele vremuri ale imperiului roman, omul călare e sinonimul omului puternic : el singur e în stare să duca lupta de graniţă cu barbarii, să ocrotească munca ţăranului : o arată lămurit picturile caracteristice din mormintele dela Kertch, în Rusia de Sud [3]). In arta creştină din Răsărit, sfinţii, ocrotitori puternici ai credincioşilor, apar la început călări, cu zale şi platoşă, icoană vie a împrejurărilor din viaţa materială [4]). Dar ierarhia care se stabileşte în noua ordine de lucruri, ideia ca ori-ce om e inferiorul altuia, legătura dela om la om, aşa de puternică încât să lese cu totul în urmă clientela Antichităţii, şi să se substitue ideii de stat şi de funcţionarism, e ceva specific medieval. Am zis *specific*, nu tipic. Se pot găsi analogii cu alte vremuri—s'a abuzat de noţiunea de medievalism, pomenindu-se de feudalitatea omerică ; se pot găsi asemănări cu alte ţinuturi şi s'a vorbit de feudalitate arabă, sau japoneză, de-altfel contimporane cu cea din Europa apuseană. De fapt nu se poate tăgădui că între samurai şi daimio, în Extremul-Orient, sentimentele sunt de aceiaşi natură ca cele cari leagă, în Apus, pe vasalul credincios de senior. Rămâne însă bine stabilit că aşa cum ni se înfăţişează, cu înrăurirea sa adâncă asupra întregii vieţi sociale, asupra intregii concepţiuni de viaţă a contimporanilor, feudalismul propriu zis nu există decât în Europa, între veacul a IX-lea care îi vede desăvârşita închegare, până în al XV-lea care îi suprapune iarăşi ideia de stat şi instituţiile monarhice. Totuşi mai persistă, în unele privinţe, încă mult mai târziu : în Franţa, dreptul feudal a trăit până în zilele lui Pothier,

1) *La Société féodale*, Paris 1923 p. 3.
2) Cf. Brunner — Heymannn, *Deutsche Rechtsgeschichte*, München—Leipzig 1921, p, 71.
3) Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, Oxford 1922, p. 151
4) P. Perdrizet, *Negotium perambulans in tenebris*, Strasbourg 1922 p. 12.

www.dacoromanica.ro

şi Dl. Aulard a arătat cum Revoluţia franceză, înainte de-al suprima, i-a aplicat întâi prescripţiunile în unele regiuni, în folosul ei, cu o rigoare pe care vechiul regim o uitase. [1]) Că viaţa de castele a nobilimii din vremea Cruciatelor a fost de natură rurală, nimic mai adevărat: dar e iarăşi o eroare să ne inchipuim că trăsătura caracteristică a regimului a fost regionalismul strâmt al vieţii de sat. Dimpotrivă ideia stăpânitoare a vremii a fost internaţionalismul: există—în lumea Apusului catolic, bine—înţeles—o singură nobilime după cum nu-i decât o singură biserică: un Danez poate ajunge Conte de Flandra, o dinastie franceză să domnească în Sicilia şi în Ungaria. Primul rege al Portugaliei e fiul lui Enric de Burgundia. Nobilii englezi vor putea la un moment dat să prefere pe Ludovic cel Sfânt al Franţei lui Henric al III-lea. Patriotismul local, aşa cum îl cunoscuse Antichitatea, aşa cum îl vor învia vremurile moderne, nu mai e, în zilele feudalismului, de cât o excepţie caracteristică a unor regiuni de întindere foarte limitată—Elveţia sau Scoţia de Nord. Chiar în comunele urbane ale Veacului de mijloc, precumpăneşte ideia de clasă sau de partid. Florentinul Farinata dei Uberti nu-i singurul care să fi dus război împotriva propriului său oraş.

Concepţiunea pur economică a D-lui Zeletin nu ne dă decât o imagine unilaterală şi deci neexactă a acestii perioade. Ne aducem aminte că Wilhelm Roscher a scris şi el când-va că sub numele de evul mediu înţelegea „acea treaptă de desvoltare ce revine la toate popoarele şi care duce dela starea brută, aşa zis naturală, la înflorirea deplină a culturii“ [2]). Departe de mine gândul de-a tăgădui însemnătatea şi permanenţa factorului ecocomic în istorie; dar a considera numai acest factor e cel puţin tot atât de greşit decât a-l lăsa la o parte. In felul acesta s'a ajuns să se explice reforma religioasă din veacul al XVI-lea, ca o reacţiune a popoarelor nordice împotriva interdicţiunii bisericeşti a împrumutului cu procente. Oricât ne-ar ispiti logica unei concepţiuni, ea nu ne îndreptăţeşte să alcătuim o imagine deformată şi necomplectă a trecutului. Analogie nu înseamna identitate: anumite aspecte pot fi comune Greciei omerice şi Europei feudale fără ca aceasta să ne îndrituiască să afirmăm că aceiaşi „fază agrară“ a rezultat în mod mecanic din aceleaşi fenomene economice. Chiar termenul de „agrar“, „rural“, e prea puţin precis ca să nu dea loc la confuzie; dovadă e că sub spoiala uniformă

1) A. Aulard, *La Révolution française et le régime féodal*, Paris 1919, p. 244.

2) Apud Dove, *Der Streit um das Mittelalter* în *Historische Zeitschrift* 116 (1916) p. 220.

www.dacoromanica.ro

a acestei denumiri se lasă la o parte tocmai elementele caracteristice ale societăţii medievale, scoţându-se dimpotrivă în relief ceeace nu-i decât o supraveţuire a organizării economice mai vechi.

Aceiaşi tendinţă exagerată de simplificare o întâlnim şi în caracterizarea celorlaltor perioade istorice. O idee foarte interesantă a D-lui Zeletin e că „ideea de *calitate* este tipică pentru societăţile agrare şi cultura ieşită din spiritul lor, după cum şi ideea de *cantitate* devine tipică pentru societăţile plutocratice şi cultura căreia ele dau naştere". D-sa consideră chiar două specii de oameni, un *homo ruralis* cu porniri sentimentale, care înclină către contemplaţie şi idee" şi un *homo capitalisticus,* voluntar, energic, pornit spre acţiune practică. Ar urma deci ca ambele plutocraţii, cea antică şi cea modernă, să fie hotărât şi caracteristic „cantitative". In această privinţă e însă curios de observat cum înţelege Ferrero, istoricul „creşterii şi decăderii Romei" să arăte deosebirea dintre aceste două epoci: are aceiaşi părere ca şi D-l Zeletin despre societatea modernă, a cărei goană după *cantitate* îi lămureşte lipsa ei de stabilitate şi de echilibru. In înţelesul acesta, cred, trebuie interpretat ceiace i se pare a fi o tendinţă spre „nemărginit" (illimitato) a civilizaţiei moderne. „State, cum sunt cele moderne. care n'au altă ambiţie decât săşi mărească propria putere şi bogăţie, au nevoie de un personal politic din ce în ce în mai numeros, chiar dacă e pregătit în pripă. Statele antice, dimpotrivă, tindeau către o perfecţiune intrinsecă, spre a-şi asigura o durată mai lungă. De aceea cereau cârmuitorilor o pregătire mai lungă şi mai grea, şi preferau să fie puţini, dar buni, decât mulţi şi cu însuşiri scăzute" [1]). Istoricul italian consideră ast-fel că civilizaţia antică urmărea un ideal calitativ, şi că cercetătorii din veacul trecut au greşit tocmai prin faptul că au uitat această deosebire. aplicând lumei antice aceiaşi măsură cantitativă, cu care i-a deprins ritmul precipitat şi friguros al vieţii moderne. Caracterizări sintetice de mare valoare, când ştim să le mărginim întinderea, dau astfel greş când facem din ele un tipar uniform, în care turnăm de-avalma împrejurări şi fapte ale unor epoci prea depărtate.

Cu atât mai evident apare acest rezultat când aplicăm acelaş criteriu strâmt al factorului economic vieţii sufleteşti, manifestaţiunilor literare şi artistice. Clasificarea riguroasă a D-lui Zeletin nu admite decât două laturi ale curentelor culturale, care se manifestă cu deosebire în vremurile de tranziţie: o ideologie romantică rurală, a clasei aristocratice în agonie", şi una raţio-

1) Ferrero şi C. Barbagallo, *Roma Antica,* Firenze 1921, I p. XIV.

www.dacoromanica.ro

nalistă şi naturalistă „a clasei plutocratice în formaţie". Precumpănirea unui curent variază însă după împrejurări. Astfel se admite că în Grecia din veacul V în de Hr., deci într'un regim, plutocratic bine definit, triumfă „mişcarea reacţionară pornită de Socrate şi şcoala sa". Dimpotrivă, Renaşterea europeană se încheie, în veacul XVII--XVIII, printr'o izbândă desăvârşită a „mişcării naturaliste raţionaliste a burgheziei". Acest contrast al ideologiei şi al vieţii materiale tulbură oarecum logica sistemului. De-altfel e mult mai accentuat decât vrea să ni-l arăte D-l Zeletin. Inceputul veacului al XIX-lea a văzut triumful romantismului—ideologie reacţionară, în concepţiunea D-sale—în literatură cu Walter Scott şi Chateaubriand, în istorie cu Augustin Thierry şi Michelet, în arhitectură cu învierea goticului. Mijlocul secolului însă ne arată o tendinţă spre naturalism în literatură, spre pozitivism în filozofie, acea încredere absolută în legile ştiinţei care şi-a impus pecetea generaţiunii lui Taine şi a lui Renan. Şi totuşi ambele curente aparţin unei epoci „plutocratice", în înţelesul clasificării de mai sus.

In fine, ca „întrupare tipică" a ideologiei de renunţare şi resemnare, care determină apusul unei plutocraţii şi desfacerea ei socială, se aduce exemplul creştinismului, produs al „dezagregării plutocraţiei romane". Şi aci, e aceiaşi metodă de schematizare excesivă. Creştinismul nu-i un fenomen izolat: considerat în evoluţia sa istorică, nu poate fi despărţit la început de celelalte religii orientale cari au pătruns în imperiul roman. E o latură sufletească a marei mişcări de reacţiune aziatică împotriva cuceririi elenistice şi romane: mişcare de renaştere semitică în Siria, de renaştere iranică în Persia sasanidă. A fost un moment când cultul lui Mitra a putut fi recunoscut ca religie oficială a imperiului, înainte ca să ajungă creştinismul la întâietate. In prăbuşirea lumei vechi nu este numai un fenomen de ordin social, cum se încearcă a ni se dovedi, ci e şi contrastul între Apusul greco-roman şi Orientul semitic—sau iranic—care intră într'o nouă fază. In aceste mari transformări istorice, aspectul social nu oglindeşte adesea decât o parte a împrejurărilor: se va vedea poate mai târziu că revoluţia rusească din zilele noastre, fenomen de o natură socială mai pronunţată decât ori-care întâmplare asemănătoare, are şi un rost etnic nu mai puţin însemnat. Ruperea legăturilor cu Europa apuseană, închiderea „ferestrei" deschise odinioară de Petru cel Mare, pierderea provinciilor occidentale,, dela Marea Baltică la Nistru, autonomia naţionalităţilor de altă rassă, înseamnă de fapt orientalizarea Rusiei, precumpănirea problemelor aziatice, întoarcerea spre Răsăritul tătăresc care a influenţat altă-dată aşa de adânc

www.dacoromanica.ro

desvoltarea statului. In căutarea „cauzalităţii istorice", factorul social nu poate fi despărţit de cel geografic.

Şi tocmai cadrul acesta geografic, cu înrâurirea sa permanentă asupra vieţii materiale şi condiţiunilor sale de existenţă, lipseşte cu desăvârşire istoriei sociale, când ni se înfăţişează ca o întoarcere periodică a unor fenomene identice, aproape indiferent de spaţiu sau timp. Şi totuşi ce rost are această înşirare, când ne prezintă figuri izolate sau grupe colective, pe fondul convenţional al unei teorii uniforme? Baso-relieful antic, cu figurile cari se îngrămădesc spre primul plan, fără alt fond decât piatra sură, veşnic aceiaşi, e mai mult o imagine a artei decât un simbol al expunerii fazelor istorice. Ci oamenii cari au fost, fie că-i închipuim în gloate strânse, fie că aşezăm în lumina istoriei o figură reprezentativă, trebuie să calce pe baza solidă a realităţii geografice, să fie înconjuraţi de întregul decor al mediului în care au trăit. Numai astfel se poate căpăta o icoană a trecutului care să ni-l înfăţiseze, după spusa lui Ranke, "cum a fost într'adevăr—wie es eigentlich gewesen" ceeace rămâne şi azi scopul cel mai de seamă al cercetărilor noastre. Altfel, fără această temelie firească, nu poate lua fiinţă decât un neomarxism, tot atât de unilateral şi de strâmt în explicarea fazelor evoluţiei omenirii ca şi vechiul materialism istoric al veacului trecut.

III

INVĂŢĂMÂNTUL ISTORIEI

Expunerea teoretică a D-lui Zeletin are însă şi o latură practică, care nu-i lipsită de vederi originale şi interesante. Oricare ne-ar fi părerea în ce priveşte principiile cari-l călăuzesc, vom recunoaşte că are meritul de-aşi urmări sistemul până la capăt, cu aceiaşi logică şi stăruinţă. Nu trebuie deci să ne mirăm că D-sa introduce în învăţământul istoriei o concepţie relativistă: „aceiaş naţiune va trebui să aibă în epoce deosebite un învăţământ deosebit, potrivit cu variaţia spiritului instituţiilor sociale, în care trebue să se facă educaţia tinerimii". Se insistă asupra rolului însemnat al „istoricului sistematic", care străbate labirintul faptelor, condus de „firul Ariadnei" al evoluţiei sociale. Scopul învăţământului nostru este „societatea română de astăzi şi originele istorice ale instituţiilor"; acest finalism stăpâneşte întregul program de activitate care ni se expune. Fără inconjur, se admite că istoricul trebuie să lucreze după aceiaşi metodă ca şi filosoful sistematic, care hotăreşte dela în-

www.dacoromanica.ro

ceput „încheierile morale-' în vederea cărora îşi ridică sistemul. De-aci în naştere un nou „românocentrism" în învăţământul istoric: nu se va lua din istoria universală decât ceeace poate folosi lămuririi organizaţiei noastre sociale de astăzi. Istoricul are deci misiunea să contribue, în măsura puterilor lui, la stabilirea definîtivă a regimului plutocratic în ţara noastră, spre a îndruma tineretul să nu se mai uite înapoi cu jale la trecutul agrar, şi să iasă cât mai repede din faza de tranziţie în care se zbate astăzi. Tot ce nu interesează, de aproape sau de departe, acest proces istoric, se poate lăsa la o parte; istoricul român va putea deci trece sub tăcere „sgomotosul conflict între papalitate şi împăraţii germani" care „nu alcătueşte un inel în acest lanţ cauzal". Tot astfel, va reduce „la proporţii modeste" influenţa ţărilor megieşe, pentru a aşeza în primul plan al preocupărilor sale formaţiunea plutocraţiei engleze, care a determinat evoluţia spre acelaş regim a ţărilor celor mai îndepărtate, deci şi a României moderne. Căci e un fapt bine stabilit că am trecut, dela economia naturală a regimului agrar la cea monetară a unei noi forme de bogăţie, dela 1829 înainte, sub înrâurirea hotărâtoare a plutocraţiei anglo-franceze. Azi e vorba să desăvârşim această transformare şi să creştem generaţiile viitoare în vederea acestui scop, alegând din trecutul nostru şi al omenirii numai ce poate folosi îndeplinirii lui. In felul acesta se va înfăptui „adaptarea sufletească a tinerimii la societatea română, aşa cum ea se află astăzi, ceeace pare a fi „baza şi esenţa învăţământului", al cărui organ central va fi tocmai istoria socială.

Nu se poate tăgădui că ne aflăm, din punct de vedere social, într'o criză care îşi arată efectele în toate domeniile vieţii materiale ca şi în toate manifestaţiunile spiritului. Vechea aristocraţie agrară a proprietarilor de moşii a fost desfiinţată, din punct de vedere economic, de expropriere, din punct de vedere politic de sufragiul universal. Masselor rurale, cu toată râvna lor de carte, le lipsesc de-opotrivă experienţa economică şi tradiţia culturală: viaţa urbană, în provinciile alipite şi în Moldova, o stăpânesc în mare măsură elemente străine, mai bine înarmate pentru stăpânirea pieţii comerciale, mai conştiente de interesele lor imediate, grele de asimilat pentru că se sprijină fie pe curente iredentiste din ţări vecine, fie pe solidarităţi internaţionale. Singura reacţiune aparentă, acea a exploziilor periodice de antisemitism, tulbură haosul social fără a-l limpezi. In astfel de condiţii, alcătuirea unei clase mijlocii este pentru poporul nostru o necesitate vitală. Elemente pentru închegarea acestii „stări de mijloc" există, dezbinate însă de curente politice opuse: în Ar-

www.dacoromanica.ro

deal burghezia românească, insuficientă la număr, deprinsă cu o altă orientare a vieţii de stat, îşi găseşte greu echilibrul în noua stare de lucruri închizându-se în regionalism ca într'o cetăţuie. In vechiul regat, un partid puternic şi organizat încearcă să susţie singur întregul edificiu economic al ţării: dar noua burghezie semi-rurală, în prima ei fază—cu cadrele ei fireşti—e în parte cucerită de curentele radicale ce s'au ivit şi la noi, ca pretutindeni, după războiu. Foastele elemente conservatoare, lipsite de mult de ori-ce unitate de conducere şi acum şi de rostul lor social de odinioară, caută în întreprinderile financiare şi industriale o nouă temelie a averii; din punct de vedere politiç, însă, rătăcesc printre grupările existente, dela o personalitate la alta, fără să fi înjghebat până acum vre-o organizaţie în stare să le dee noi directive. Formula, care să întrunească în jurul unui singur program economic şi politic fracţiunile învrăjbite ale burgheziei naţionale, e departe de-a fi găsită; iar câtă vreme cristalizarea proprietăţii, în noile ei forme, nu se va fi desăvârşit, nesiguranţa economică va stânjeni limpezirea rosturilor sociale. Dl. Zeletin are dreptate: faza de tranziţie e într'un stadiu critic şi ceasul e greu. Dar soluţia nu-i mai degrabă de ordin politic sau economic, decât de natură şcolară?

Chestiunea trebuie pusă limpede: avem dreptul să facem din învăţământul secundar un instrument de clasă? Trebuie să făurim tineretului o mentalitate artificială, arătându-i din materialul istoric numai ceeace convine scopului pe care-l urmărim? O astfel de interpretare ar zdruncina însăşi temelia disciplinei istorice: ea poate cel mult conveni unui regim de dictatură revoluţionară, şi nu ştim în ce măsură nu-i aplicată, în alt sens, de învăţământul comunist al Sovietelor. Intr'adevăr, un învăţământ de clasă nu pregăteşte numai alcătuirea unei plutocraţii naţionaliste. Mentalitatea corpului didactic poate varia dela o generaţie la alta, înrăuriri vrăjmaşe ideii de stat se pot înrădăcina tot aşa de uşor ca şi cele prielnice. Relativismul, pe care ni-l impune aşa de dogmatic noua teorie, există de fapt: nici o generaţie de istorici nu s'a putut dezbăra cu desăvârşire de tiparul inconştient pe care mediul şi spiritul vremii îl pregătesc gândirii: o dovedeşte cu prisosinţă însăşi „istoria socială" a D-lui Zeletin. Trebuie însă să prefacem această presiune a sub-conştientului într'o metodă sistematică de muncă şi de educaţie? Ne putem atunci întreba ce valoare ştiinţifică ar mai păstra o astfel de înfăţişare a trecutului, ale cărei principii ar fi supuse de-acum înainte cumpănei schimbătoare a curentelor politicei de clasă. Vremea noastră, căreia i-a fost dat să asiste la catastrofele devalorizării monetare, trebuie să sufere oare şi urmările incalculabile ale scăderii idealului ştiinţific? De-asupra finalismului vremelnic al fiecării generaţii, trebuie menţinut un criteriu mai înalt

www.dacoromanica.ro

şi mai temeinic de judecată. In bubuitul ameninţător al tunurilor vrăjmaşe cari înconjurau capitala Franţei, Gaston Paris rostea la 8 Decembrie 1870, următoarea profesiune de credinţă: «Ştiinţa n'are alt obiect decât adevărul, adevărul pentru el însuşi, fără a se îngriji de urmările bune sau rele, fericite sau nefericite pe cari acest adevăr le-ar putea avea în practică. Acel care, dintr'un motiv patriotic, religios, fie chiar moral, îşi îngăduie cea mai mică ascundere a faptelor pe care le studiază, cea mai uşoară alterare a concluziilor ce le trage, nu e vrednic să-şi păstreze locul în marele laborator, în care cinstea preţueşte mai mult decât iscusinţa. Astfel înţelese, studiile comune, urmate în acelaş spirit în toate ţările civilizate, alcătuesc de-asupra naţionalităţilor mărginite, felurite şi prea adesea învrăjbite, o mare patrie pe care n'o pângăreşte nici un război, n'o ameninţă nici un cuceritor, în care sufletele găsesc adăpostul şi unitatea ce le-o dădea în alte vremuri cetatea lui Dumnezeu». In Europa de astăzi, împărţită mai mult ca oricând în tabere vrăjmaşe, cu toată bunăvoinţa făcătorilor de pace, doctrina aceasta a veacului trecut pare aproape de neînţeles. Şi totuşi, oricât de mult ne-am fi depărtat de seninătatea inerentă acestii concepţiuni, oricât de greu ne apasă nevoile vremii, nu trebuie să lăsăm să se întunece cu totul această rază de lumină. Viaţa economică şi politică aduce dela sine ciocnirea intereselor de clasă, lupta principiilor opuse în care se amestecă la fiecare pas duşmăniile personale. Să ferim măcar învăţământul de această frământare, care ar împiedica tocmai ori-ce activitate constructivă. Istoricul poate da expunerii sale un înţeles superior, are dreptul şi datoria să găsească un fir conducător în înşirarea faptelor, apropierile între instituţii şi perioade istorice diferite îi sunt îngăduite în cea mai largă măsură. Nu putem însă concepe suprimarea unor elemente esenţiale ale istoriei universale, pentrucă nu se potrivesc cu cercetarea strictă a originei aşezămintelor actuale. Istoria medievală, fără papi şi împăraţi, ar fi un edificiu mutilat; iar "zgomotosul" lor conflict ne lămureşte întreaga mentalitate a vremii: au fost timpuri în cari problemele religioase au avut însemnătatea pe care o au astăzi chestiunile sociale şi economice. Iar dacă trecutul nostru e aşa de puţin cunoscut, dacă evoluţia acestui neam ne apare atât de fragmentar, adesea fără nici o unitate sau perspectivă, această lipsă se datoreşte tocmai faptului că atâta timp nu s'a ţinut seamă de întregul complex geografic şi cultural din care facem parte. O cunoştinţă cât mai serioasă şi mai precisă a istoriei popoarelor vecine ar contribui la umplerea acestor goluri, ar da trecutului românesc un cadru mai temeinic. Chiar în ultima sută de ani care ne desparte de tratatul din Adrianopol, istoria statelor vecine determină viaţa elementului românesc din

www.dacoromanica.ro

Ardeal şi din Bucovina, unde s'au produs atâtea mişcări culturale şi politice. Oricât de mult ar domina Anglia evoluţia secolului al XIX-lea.[1], manifestările politice şi sociale ale desvoltării Principatelor sunt în strânsă legătură cu fazele chestiunii Orientului, cu emanciparea popoarelor balcanice, cu deşteptarea naţionalităţilor din împărăţia austroungară. Asemenea atingeri nu pot fi reduse la «proporţii modeste».

Ce trebuie să reţinem atunci din interesanta sistematizare a D-lui Zeletin ? Expunerea de principii, deşi vădeşte odată mai mult cunoscutele însuşiri de gândire şi de stil ale autorului, ni se pare totuşi în contrazicere cu scopul şi cu metoda studiilor istorice. Căci istoria are o metodă a ei, care nu-i nici a filosofiei, nici a ştiinţelor naturale : a trece marginile într'un domeniu sau în cellalt înseamnă a pierde din vedere însuşi obiectul cercetărilor. Logica sistemului e atât de bine închegată, încât nu putem despărţi premisele de încheieri : respingând pe cele dintâi, vom respinge cu aceiaşi hotărâre pe cele din urmă. Şi totuşi încercarea de reformă pare a corespunde unei nevoi reale, se întemeiază pe o dorinţă obştească a corpului didactic. Nimic, de-altfel, nu poate fi mai legitim de cât dorinţa de-a menţine învăţământul istoriei la nivelul progreselor ştiinţifice, de-a introduce şi în expunerea „ad usum delphini", preocupările economice şi sociale cari şi-au găsit de mult locul în istoriografia generală.

De alt-fel D-l Zeletin şi-a dat seama de impotrivirile ce pot stârni părerile ce le susţine ; în adresa tipărită care-i însoţeşte lucrarea, se recunoaşte că "nu poate fi vorba în momentul de faţă de a alcătui o istorie socială în înţelesul strict, în care o cer principiile din această broşură". Un compromis între istoria socială şi vechea istorie politică va fi deci cu atât mai lesne de înfăptuit. Iarăşi nu ne e îngăduit să uităm că o expunere istorică a fenomenelor sociale şi economice trebuie să se intemeieze pe o cunoaştere foarte sigură a „cronologiei tradiţionale" aşa de disprețuite : altfel rezultatul va fi un haos, în care şcolarul va pierde cu desăvârşire ori-ce orientare. Cronologia e desigur un schelet lipsit de viaţă, dar, întocmai ca şi scheletul, e în acelaş timp un reazăm, care susţine toată expunerea fazelor istorice. O cunoştinţă precisă a faptelor mai însemnate, a datelor esenţiale ale istoriei politice, rămâne şi acum cea mai bună pregătire pentru o înţelegere deplină a unui curs de istorie socială. Trebuie să ţinem seamă şi de vrâsta elevilor, de evoluţia mentalităţii lor : un copil

1) Istoricii francezi susţin cu oarecare aparenţă de dreptate, că alcătuirea Imperiului britanic a fost mai puţin hotărâtoare pentru desvoltarea Europei continentale decât perioada imperialismului napoleonian. Cf. E. Driault, *Le XIX-e siécle et Napolêon* în *Napoléon* XV (1926) p. 1.

www.dacoromanica.ro

care e încă în faza jocurilor războinice, care poate avea adevărate pasiuni retrospective pentru cutare personalitate însemnată a trecutului, va fi atras de o expunere în care faptele militare şi biografiile oamenilor reprezentativi vor fi aşezate în primul plan. Aspectele economice şi sociale ale unei epoci nu le va putea înţelege decât mai târziu, când aspra realitate va fi început să-i arăte o nouă latură a vieţii materiale. Istoria redusă la o colecţie de biografii ar putea într'adevăr fi incorporată la limba română: dar această revenire la metoda lui Cornelius Nepos s'ar potrivi mai degrabă mentalităţii claselor primare. Intre acest început de noţiuni istorice şi „istoria genetică cauzală" de mai târziu este locul unei faze intermediare care s'ar adapta mai bine claselor cursului inferior de liceu—sau gimnaziului.

Cele două cicluri de perioade istorice, cari se repetă la un interval de patru clase în învăţământul secundar, şi-ar căpăta astfel adevărata lor valoare. Pentru cursul inferior s'ar insista cu deosebire asupra întâmplărilor mai însemnate ale istoriei politice şi răsboinice: expunerea ar fi presărată cu amănunte pitoreşti, cu icoane foarte vii ale oamenilor mai însemnaţi ai fiecărui veac, cari să se întipărească puternic în mintea elevilor: în manuale, iconografia trebuie să fie un obiect esenţial al preocupărilor noastre. Pe cât se poate, citaţiuni bine alese din izvoare ar contribui să deştepte interesul ascultătorilor, menirea acestor prelegeri fiind mai mult stabilirea unei baze cronologice a cunoştinţelor şi îndreptarea atenţiunii copiilului spre studiile istorice.

In cursul superior s'ar reveni asupra aceloraşi perioade istorice—de data acesta, însă, accentul ar cădea pe latura economică şi socială a împrejurărilor, ceeace va fi cu atât mai uşor de realizat cu cât faptele vor fi cunoscute. Elevul va învăţa să distingă cauzele evenimentelor, mecanismul lăuntric al succesiunii întâmplărilor, din care n'a văzut până atunci decât aspectul exterior. I se va vorbi mai mult de instituţii de cât de oameni, iar profesorul va avea cea mai deplină libertate să facă apropieri şi comparaţii între perioade diferite, să insiste asupra fenomenelor ce pot să lămurească înţelegerea prezentului şi chiar găcirea viitorului apropiat. Comentariile vor fi bine venite, cu singura condiţie să nu se facă suprimări arbitrare, spre a se stabili asf-fel o înlănţuire artificială de cauze, pe care adesea realitatea o dezminte.

Câte-va exemple precise vor lămuri înţelegerea acestii expuneri schematice. In programul cursului inferior, va fi uşor să introducem o descriere colorată şi impresionantă a cruciaţelor, în care se va insista asupra isprăvilor războinice—gesta Dei

www.dacoromanica.ro

per Francos—a entuziasmului religios, a rezultatelor politice sau chiar, în oarecare măsură culturale. In cursul superior s'ar scoate la iveală însemnătatea economică a acestor expediţii, înţelesul lor social, [1]) contactul cu Răsăritul bizantin şi musulman, instituţiile caracteristice ale dreptului feudal în Orientul latin. Dacă în clasele inferioare, copilul va privi epoca napoleoniană prin prisma clasică a istoriei războaielor, dacă va vedea mai mult marile bătălii ale vremii şi modificarea hărţii politice a Europei, va putea în schimb să priceapă mai târziu activitatea legislativă a cuceritorului şi consecinţele economice ale blocului continental: va putea să înţeleagă mai lămurit cu câtă stăruinţă a luptat Anglia, dela liga de Augsburg până în zilele noastre, la Malplaquet, la Waterloo sau la Ypres, pentru împiedicarea hegemoniei continentale.

In istoria Romînilor din veacul al XVII-lea va distinge întâi evenimentele politice şi războinice ale domniilor mai însemnate, imperialismul lui Mihai Viteazul în serviciul cauzei creştine, planurile de expansiune ale lui Gheorghe Rakoczy şi tragedia ambiţiei nemăsurate a lui Vasile Lupu. Pe urmă însă va şti să desluşească procesul de prefacere al proprietăţii sub presiunea economică a haraciului, creşterea influenţii Grecilor din Constantinopol, deşteptarea conştiinţei naţionale a cronicarilor prin contactul cu umanismul apusean.

Astfel fiecare vrâstă ar avea o expunere istorică potrivită mentalităţii ei, şi înţelegerea trecutului ar fi mai deplină, când s'ar înfăţişa pe rând aspecte deosebite ale aceloraşi întâmplări. In felul acesta s'ar ajunge nu numai la un compromis trecător, ci la o colaborare temeinică a celor două curente, pentru o mai bună organizare a învăţământului istoric [2]) Ori-care va fi planul întocmirii studiilor secundare—fie că vom avea liceul trifurcat de până acum, sau cel unitar clasic care îl poate înlocui, această diviziune fundamentală a programului istoriei rămâne neatinsă. In ce priveşte noţiunile abstracte, pe cari o „ştiinţă socială auxiliară ar trebui să le lămurească începătorului—pentru care termenii de consul, republică, dictatură ar fi de neînţeles —vedem în această observaţie foarte dreaptă un argument mai mult în favoarea restaurării integrale a clasicismului [3]); studiul autorilor Antichităţii va fi cea mai bună lămurire şi cel mai de-

1) Ne gândim la frumoasa expunere a D-lui Iorga: *Le sens Social des Croisades* în *Le Flambeau*, Noembrie 1925 p. 351 sq.

2) Ar trebui şi două serii de manuale, cari să corespundă acestor tendinţe deosebite.

3) Cf. memoriul D-lui V. Bogrea, *Pentru învăţământul clasic*, Cluj 1925.

www.dacoromanica.ro

săvârşit comentar al învăţământului istoriei. Nu ne va contrazice—sper—, în această privinţă, eruditul traducător al lui Sextus Empiricus.

Organizarea temeinică a studiilor secundare de istorie e pentru învăţământul superior al acestei specialităţi o condiţie esenţială de existenţă. Copleşit de o materie prea vastă, profesorul universitar va fi silit să facă numai cursuri de informaţiune generală, ca să rămâie la nivelul scăzut al unor elemente pe cari liceul nu le va fi putut pregăti înde-ajuns. Dimpotrivă, studenţii cari intră în Universitate cu o pregătire serioasă, nu vor stânjeni munca ştiinţifică ; se ştie că rostul acestui învăţământ nu-i asimilarea pasivă de fapte şi de teorii care trebuie să se fi isprăvit cu bacalaureatul, ci îndrumarea spre o activitate proprie, alcătuirea unei metode sigure de lucru. Scopul acesta nu se va putea urmări, decât dacă o activitate *didactică* a profesorului de liceu va fi înlesnit înţelegerea *critică* a materialului istoric, pe care Facultatea trebuie s'o dea viitorului licenţiat. Sunt adevăruri banale cari totuşi nu pot fi înde-ajuns repetate. Numai astfel cercetările ştiinţifice ale Universităţii vor putea ridica nivelul învăţământului nostru şi să-i sporească prestigiul in ţinuturile alipite, stăpânite şi dezorientate de tradiţia culturală mai veche a statelor din care au făcut parte.

Isprăvind această lungă critică, îmi va fi îngăduit să nădăjduiesc că discuţia începută nu se va opri aci. Alţii, mai chemaţi, printr'o bogată experienţă pedagogică, vor trebui să-şi spuie cuvântul : lumina nu se va face de cât prin ascultarea tuturor părerilor autorizate. Dacă o concluzie se impune totuşi de pe acum, înainte de-a se cunoaşte rezultatul final al acestor dezbateri, va fi doar aceasta: reforma învăţământului istoric nu poate fi înfăptuită decât printr'o colaborare strânsă a Universităţii cu profesorii secundari. O dorim cât mai deplină şi cât mai rodnică.

Iaşi, Februarie 1926.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro